

НАПРЯМ 1. ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-302-9-1>

Величковська Ю. Ф.,

*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри слов'янської філології та журналістики
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
м. Київ, Україна*

Кузьменко А. О.,

*студентка III курсу кафедри психології,
соціальної роботи та педагогіки
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
м. Київ, Україна*

ПРОБЛЕМА ЗАПРОДАНСТВА В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ ЯК СПОСІБ СОЦІАЛЬНОЇ РЕФЛЕКСІЇ

Колоніальна політика московських царів в Україні, що скерована була на перетворення останньої в «исконно русскую землю», а український народ – в «южнорусское плем'я», протягом двох століть породила принижених і духовно надломлених українців, зведених до рівня морально-політичного бруду. Образи пристосуванців і запроданців знайшли художнє осмислення в національній літературі першої половини ХІХ століття. На жаль, з плином часу, ця суспільна проблема видозмінилася, і на даному етапі розвитку суспільства навряд чи можна однозначно сказати, що є першоосною сучасної проблеми: конформізм чи століттями нав'язаний комплекс меншовартості.

Проблема запроданства, що представлена в літературному творі Т. Шевченка «Стоїть в селі Суботіві», темою котрого стало засудження промосковської політики Б. Хмельницького, що призвела до втрати української державності, набуває глибоких саркастичних обрисів: «*Отак-то, Зіновію, / Олексіїв друже! / Ти все оддав приятелям*» [9, с. 268]; «*Отак-то, Богдане! / Занапастив еси вбогу / Сироту Украйну!*» [9, с. 268]. А. Трембіцький і Л. Іванович наголошують про «докір поета Хмельницькому, що все віддав москалям» [8, с. 120] добровільно, називаючи їх «приятелями» України. С. Гребінка в поемі

«Богдан» разом із одночасним возвеличенням рішення гетьмана про підписання угоди з Московським царством акцентує увагу читачів на підкупках очільника України московськими урядовцями: *«И только нам в ответ на наши просьбы / С послами шлет богатые подарки. / Вот и теперь Михайлов и Унковский / Нам привезли и соболей, и денег...»* [3, с. 250]. На початку поеми митець, звертаючись до сакрального тла, називає Б. Хмельницького *«гений-разрушитель»* [3, с. 207], який *«исполнен силы и огня»* [3, с. 207]. Запроданство у даному випадку варто розуміти як спосіб здобуття привілеїв та захисту, що є детермінантою конформності. Конформність – схильність до конформізму, до зміни своїх поглядів і позицій слідом за тими, які переважають у даному суспільстві, групі або просто значущих оточуючих. Конформна поведінка – поведінка, де людина слідує очікуванням оточуючих, ігноруючи власну думку, цілі та інтереси [5]. У наведених літературних прикладах вона ілюструється та засуджується. Звичайно, варто зазначити, що подібна стратегія поведінки у даному випадку детермінована складною геополітичною та соціокультурною ситуаціями, і має вплив не на одну верству населення. Тому ми маємо на меті вважати та розглядати це як міру необхідності, зважаючи на загальноісторичні факти.

Подібного звучання ця проблема набуває і в повісті «Втрачена грамота» М. Гоголя, що характеризується складним карнавальним дійством. Синтез м'якого доброго гумору, народної демонології, козацького минулого дозволив митцеві критично осмислити причини національного лиха, котре, за наголосом автора, ґрунтується на основі втрати «грамоти», що символізувала втрату нашої державності від часів підписання Переяславської угоди. Кожен наступний гетьман після Б. Хмельницького продовжував втрачати самостійність (з голови козака зникла шапка разом із грамотою), зводячи нанівець державність України. Даний факт можна розглядати як тенденцію, що була покладена Б. Хмельницьким. Орієнтир, який було обрано виявився хибним, але українці знаходиться не тільки у фінансовій, а й в емоційній залежності. Кожен хоче знати, що завтра зранку прокинеться. Тому в станах масового пригнічення більшість питань, що стосуються потреб вище фізіологічних, можуть ігноруватись. Однак, ми зазначаємо про тенденцію, яка має властивість поглиблюватись та перетворюватись у якісні новоутворення, такі як комплекси, установки, стереотипи тощо. Варто зазначити й про підкріплюючі факти, такі як рівень освіченості та суспільної свідомості. Пропаганда, як спосіб психологічного впливу, в даному випадку має вигляд так званого «сарафанного радіо», що переносить та видозмінює думки «із вуст у вуста», але впливає на самовизначення та соціальну свідомість. М. Гоголь неопосередковано зауважив, що московські лихі чари

(нечиста сила) здатні затягнути в свої обійми навіть чесного козака, близькі (співгромадяни) якого потім мусять розплачуватися за підписання угоди (щорічний танок жінки діда). Затьмарена та сонна Україна несвідомо мусить танцювати під дудку московського уряду: *«Дивись, дивись, мати, мов дурна, скаче!»* І справді, жінка сидить перед гребенем і спить. У руці держить веретено, а сама сонна підскакує на лавці» [2, с. 108]. Комплекс меншовартості, сформований у суспільстві, стикається з національною самоідентичністю, що має глибоке коріння, і утворює кризу в головах більшості інтелігенції. Однак, знову ж таки, рівень якості життя більшості населення достатньо низький, що унеможливорює глибинні роздуми. Соціальна свідомість приспана не чимось ефемерним та «високим», а голодом та страхом, які здебільшого є штучними та нав'язаними. Саме це поглиблює прірву, і на подальших етапах розвитку нашого суспільства утворює генералізовану травму. У поезії «За байраком байрак» Т. Шевченко наголошує, що причиною всіх українських бід від середини XVII ст. стало те, що *«... запродав гетьман [Б. Хмельницький. – Ю. В.] / У ярмо християн»* [9, с. 328], які вже триста років страждають на своїй землі: *«Нас тут триста, як скло, / Товариства лягло!»* [9, с. 328]. Варто стверджувати, що подібна думка була сформована в поета під впливом літопису «Історія Русів», автор котрого, коментуючи умови укладання Переяславської угоди з Московським царством, назвав гетьмана *«зрадцею и предателемь отечества»* [4, с. 99].

А. Метлинський у баладі «Підземна церква» крізь призму романтичної фантастики пов'язує з реальним життям народу персоніфікований образ церкви, що уособлює Переяславську угоду 1654 р. Роздуми про загибель церкви співвіднесені зі «смертю» домовленостей Б. Хмельницького з Московією, що нагадує літературний жанр голосінь М. Смотрицького. Автор увиразнено підкреслює, що після згубної Переяславської угоди *«пѣшли пѣдъ землю дзвони и пропалы ...»* [7, с. 61], тобто згинула козацька верхівка – гетьмани, за якими *«Далѣ не стало списа и ручницѣ, / Прийшлося здать и стѣни, и бѣйницѣ!»* [7, с. 60]. Усіх гетьманів після Б. Хмельницького, які підписували домовленості з московськими царями (пізніше імператорами) на основі Березневих статей 1654 р., *«без слави й жалю, як сміття, / З-поміж людей смерть вічна вимітає»* [7, с. 61]. Осмислення руйнівних помилок гетьмана в минулому, окреслених бароковим обрамленням і фольклорною традицією, надало баладі «Підземна церква» забарвлення ліричного вірша-роздуму. Умовне падіння моралі є наслідком тривалого впливу, насильницького втручання. Конформність у даному випадку є способом виживання,

проте інколи виступає способом задоволення власних потреб, що пов'язані з визнанням та потребою у належності. Чітко відслідковується поділ на «багатого москаля» та «заспаного українця». Втрата національної ідентичності, злидні, стереотипна низька освіченість і потенціал до виживання є соціокультурними стереотипами, які досі були актуальні, а засоби та інструменти їх спростування – приховані.

Засудження рішення Б. Хмельницького поєднатися з Московським царством знаходимо також і в поемі «Великий льох» Т. Шевченка в образі-символі Першої душі, яка уособлює Україну гетьманових часів: «*Дивлюсь – гетьман з старшиною, / Я води набрала / Та вповні шлях і перейшла; Я того й не знала, / Що він їхав в Переяслав / Москві присягати!.. / І вже ледви я наледви / Донесла до хати – / Оту воду... чом я з нею / Відер не розбила! Батька. Матір, себе, брата, / Собак отруїла / Тію клятою водою!*» [9, с. 254]. Згідно з народними уявленнями, символічний акт переходу перед кимось дороги з повними відрами уособлює побажання успіху в запланованій справі. Поет символічно зауважив, що козацька старшина дуже швидко пожалкувала про підтримку гетьмана, усвідомивши свої запроданські дії. Через уособлений образ України в медитативній елегії «Розрита могила» автор відбив власне та всіх українців XVII – XIX століть розуміння значення Переяславської угоди в нашій історії: «*Ой Богдане, Богданочку! / Якби була знала, / У колісці б задушила, / Під серцем приспала*» [9, с. 194]. Звертаючись до гетьмана та його послідовників, автор закликає: «... *Ой Богдане! / Нерозумний сину! / Подивись тепер на матір, / На свою Вкраїну*» [9, с. 194], котра в першій половині XIX ст. була повністю «сплюндрована» московитами та їхніми прислужниками. А. Трембіцький і Л. Іванович наголошують, що «гострого суду над гетьманом Хмельницьким поет не змінив до самої своєї смерті» [8, с. 121]. У поезіях кінця 50 – початку 60-х рр. XIX ст. «Осії. Глава XIV. Подражаніє» та «Якби то ти, Богдане п'яний» Шевченко найсуворіше засуджує Богдана Хмельницького за підписаний ним антиукраїнський договір із Московським царством: «*Погибнеш, згинеш, Україно... / Мій любий краю неповинний! ... За Богдана...*» [9, с. 562]; «*Якби-то ти, Богдане п'яний / Тепер на Переяслав глянув! / Та на замчище подив[ив]сь! / Упився б! здорово упивсь! / І препрославлений козачий / Розумний батьку!.. і в смердячій / Жидівській хаті б похмеливсь / Або б в калюжі утопивсь, / В багні свинячім. / Амінь тобі, великий муже! / Великий, славний! та не дуже... / Якби ти на світ не родивсь / Або в колісці ще упивсь... / То не купав би я в калюжі / Тебе преславного. Амінь*» [10, с. 308]. Останньому віршеві поет надає молитовного характеру, що був притаманним для

національної поезії XVI–XVIII століть, засвідчивши нерозривний зв'язок українських літературних традицій. Особиста неприязнь Т. Шевченка до колоніальної політики Московії та національного запроданства в старшинських колах розкривається в поемі «Іржавець», що стала осмисленням причин і наслідків Полтавської битви. Образ прилуцького полковника Гната Галагана, який зрадив гетьмана І. Мазепу, символізує усіх тих українських запроданців, які, нехтуючи власними національними обов'язками та цінностями, вступили в діалог із колоніальною політикою московських царів (імператорів). Образ полковника варто співставити з провокатором О. Петровим зі Стародуба, який вчинив донос на членів Кирило-Методіївського братства, серед яких був і поет. Отже, бачимо, що особиста неприязнь Т. Шевченка до зрадництва виразно позначилася й на образі-символі Гната Галагана, що уособлює в поемі трагічну проблему запроданства.

У поемі «Іржавець» поет також наголосив, що свідоме упокорення українців московським правителям призвело до того, що Україна – край «прекрасний, розкішний, багатий!» [9, с. 359] перетворився на земне пекло під егідою уособлених образів українських воевод – «Петрових собак», які в бурлескних барвах, співзвучних із поетичним стилем В. Капніста, «Рвали, гризли ...» [9, с. 360] її.

Проблема запроданства на початкових своїх етапах несла за собою потребу у фізичному та духовному виживанні нації. Проте завдяки зовнішньо-детермінованим факторам, каталізаторами яких виступає країна-агресор, за якими б іменами вона не ховалась, формуються стереотипи та установки, що поглиблюють проблему соціальної ідентичності та формують уявлення псевдо приналежності, проблема якої досі активно прослідковується на території України.

Список використаних джерел:

1. Веневцева Є. Толерантність, конформізм та колективізм як складові структури особистості. *Витоки педагогічної майстерності. Збірник наукових праць*. 2011. С. 71–74.
2. Гоголь М. Зібрання творів у 7 т. / ред. колег. М. Г. Жулинський, П. В. Михед та ін. Київ : Наукова думка, 2008. Т. 1 : Вечори на хуторі біля Диканьки. 256 с.
3. Гребінка Є. П. Твори : в трьох томах / Є. П. Гребінка. Київ : Наук. думка, 1980–1981. Т. 3 : Повісті. Оповідання. Нариси. Статті. Рецензії. Листи. 703 с.
4. Історія Русовъ или Малой Россіи. Сочиненіе Георгія Конискаго, архієпископа Бѣлорускаго : Репринтное воспроизведение издания 1846 года. Київ: Дзвін, 1991. 309 с.

5. Козлов Н. Конформність та конформізм. *ПСИХОЛОГІС – енциклопедія практичної психології*. URL: http://psychologis.com.ua/konformnostzpt_konformizm.htm (дата звернення: 03.03.2023).

6. Майданюк О. О. Вплив соціальної потреби у схваленні на формування конформності. *Реферативна база даних «Україніка Наукова»*. 2009. № 8. С. 30–34.

7. Метлинський А. Думки и песни та шче де-шчо Амвросія Могили. Харьков : В унив. тип., 1839. 210 с.

8. Трємбїський А., Іванович Л. Тарас Шевченко про національного провідника Богдана Хмельницького. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні* : зб. наук. ст. 2013. Вип. 22. Ч. 2. С. 117–122.

9. Шевченко Т. Г. Кобзар / вступ. ст. О. Гончара ; приміт. Л. Кодацької. Київ : Дніпро, 1985. 640 с.

10. Шевченко Т. Г. Якби-то ти, Богдане п'яний. Тарас Шевченко. Зібрання творів: у 6 т. Київ : [б. в.], 2003. Т. 2 : Поезія 1847–1861. 308 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-302-9-2>

Захарчук В. М.,

викладач юридичних дисциплін

ВСП «Рівненський фаховий коледж Національного університету

біоресурсів і природокористування України»

м. Рівне, Україна

Навозняк Л. М.,

викладач суспільних дисциплін

ВСП «Рівненський фаховий коледж Національного університету

біоресурсів і природокористування України»

м. Рівне, Україна

ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ЖИТТІ ТА ТВОРЧОСТІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

«Я вірю у велике майбуття України...» [1].

В. І. Вернадський

Володимир Іванович Вернадський (12.03.1863–06.01.1945) – яскравий представник численної когорти «блудних синів України». Протиборство російської й української національних ідей викликало в нього спалахи несподіваного спонтанного націоналізму. Він